

HERMANN VAMBERYNING SAYOHATNOMALARIDA SHARQ VA G'ARB MUNOSABATI

Arabov Oybek Isomiddinovich¹

¹O'zbekiston Respublikasi Davlat jahon tillari o'qituvchisi

arabov.oybek@bk.ru

Annotatsiya. Maqolada Hermann Vamberryning “Markaziy Osiyoga sayohat” (1864) asari va ikki avtobiografiyasida (1884, 1904) Sharq va G'arb munosabatining badiiy-mafkuraviy talqini tahlil qilinadi. Sharq va G'arb qutblari to'qnashadigan yetti matn epizodi qiyosiy o'rganilgan, so'nggi o'n yillik tadqiqotlari yondashuvlar bo'yicha tasniflangan. Natijalar muallifning ikki dunyo orasidagi vositachi pozitsiyasini va uning baholari kontekstga qarab o'zgarishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Hermann Vambery, Sharq va G'arb, sayohatnoma, memuar, orientalizm, imagologiya, “Katta o'yin”, vositachilik.

Аннотация. В статье анализируется художественно-идеологическая интерпретация отношений Востока и Запада в книге Германа Вамбери «Путешествие по Средней Азии» (1864) и двух его автобиографиях (1884, 1904). Сопоставлены семь эпизодов, в которых сталкиваются полюса Востока и Запада; исследования последнего десятилетия классифицированы по подходам. Результаты показывают посредническую позицию автора между двумя мирами и зависимость его оценок от контекста.

Ключевые слова: Герман Вамбери, Восток и Запад, травелог, мемуары, ориентализм, имагология, «Большая игра».

Abstract. The article analyses the literary and ideological interpretation of East–West relations in Armin (Hermann) Vambery’s *Travels in Central Asia* (1864) and his two autobiographies (1884, 1904). Seven textual episodes where the poles of East and West meet are compared, and the scholarship of the last decade is classified by approach. The results reveal the author’s intermediary position between the two worlds and show that his evaluations shift with context.

Keywords: *Armin Vambery, East and West, travel writing, memoir, Orientalism, imagology, Great Game, mediation.*

KIRISH

Sharq va G‘arb munosabati XIX asr Yevropa sayohatnomalarining markaziy muammosi edi. E. Said “Orientalizm” asaridan so‘ng bu matnlar ko‘pincha G‘arbning Sharq ustidan ramziy hukmronligi ifodasi sifatida o‘qila boshladi. Biroq Markaziy va Sharqiy Yevropadan chiqqan sharqshunoslar – jumladan, venger olimi Hermann (Armin) Vambery – bu sxemaga to‘liq sig‘maydi. D. Mandler Vamberining hayotini aynan “Sharq va G‘arb orasida” degan formula bilan ta’riflaydi (Mandler, 2016): kambag‘al yahudiy oilasida tug‘ilgan, Istanbulda “efendi”ga aylangan, keyinchalik London salonlarida mashhur bo‘lgan olim ikki dunyoning hech biriga to‘liq tegishli emas edi.

So‘nggi o‘n yillikda bu masala bo‘yicha tadqiqotlar soni ortdi, ammo xulosalar bir-biriga zid: ayrim mualliflar Vamberi asarini G‘arbni ustun qo‘yuvchi narrativ deb hisoblasa (Paidar & Pourqarib, 2018), boshqalari undagi orientalizm normalaridan chetga chiqishlarni ko‘rsatadi (Gholi & Ahmadi Mosaabad, 2024). Maqolaning **maqsadi** – Vamberi matnlarida Sharq va G‘arb munosabati qanday qurilganini aniqlash. **Vazifalar:** 1) Sharq va G‘arb qutblari to‘qnashadigan

epizodlarni ajratish va qiyoslash; 2) muallif pozitsiyasini modellashtirish; 3) soʻnggi tadqiqotlar yondashuvlarini tasniflash.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot materiali – “Markaziy Osiyoga sayohat” (1864) hamda muallifning 1884-yilgi “Hayotim va sarguzashtlarim” va 1904-yilgi “Kurashlarim tarixi” avtobiografiyalari. Avtobiografiyalardan olingan parchalar A. Hoyte-West tadqiqotlari asosida tekshirildi (Hoyte-West, 2024, 2026). Tahlilda sinchkov oʻqish (Ohrvik, 2024), qiyosiy-tipologik va imagologik usullar qoʻllanildi. Sharq va Gʻarb bevosita qiyoslangan yetti epizod tanlab olinib, har birida muallif bahosining yoʻnalishi aniqlandi. Soʻnggi oʻn yillikda (2016–2026) eʼlon qilingan 13 ta tadqiqot yondashuvi boʻyicha guruhlandi.

NATIJALAR

Qiyos epizodlari. Tahlil qilingan epizodlar 1-jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval

Vamberi matnlarida Sharq va Gʻarb qiyoslangan epizodlar

Kontekst	Sharq qutbi	Gʻarb qutbi	Baho yoʻnalishi
Eronga kirish (1864, pp. 1–2)	Qurgʻoqchil, qashshoq real Eron	Saʼdiy, Hofiz, Gyote orqali yaratilgan romantik Eron	Romantik Gʻarb tasavvuri tanqidi

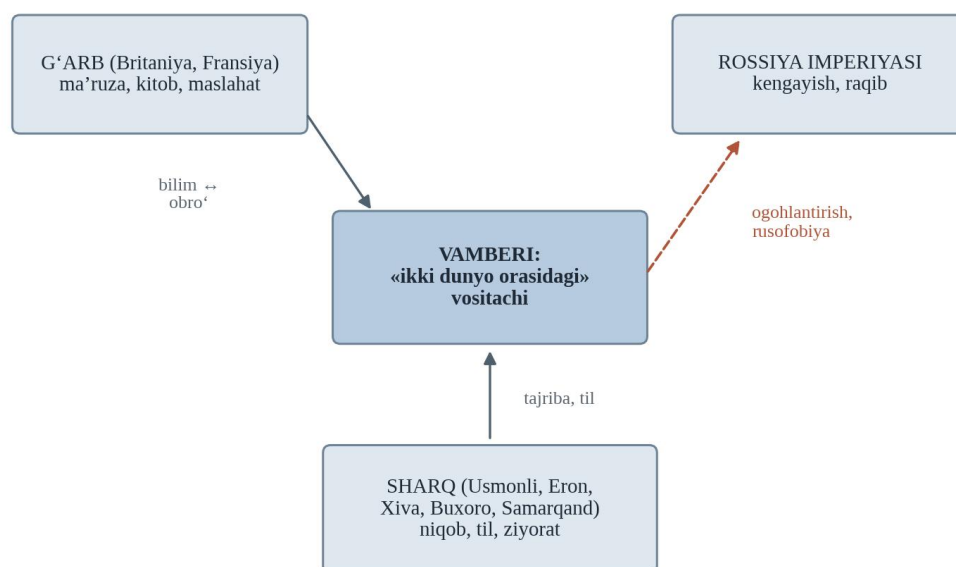
Kontekst	Sharq qutbi	G'arb qutbi	Baho yo'nalishi
Tehron, 1862 (1864, p. 5)	Usmonlining halolligi va ochiqligi	Yevropa tillari va fanlariga qiziqish – taraqqiyot mezon	G'arb mezoni ustun
Tehron chiqish (1864, p. 21)	“Vahshiylik va yovvoyilik”	“Yevropa sivilizatsiyasining so'nggi posti”	G'arb ustun
Ashurada (1864, p. 42)	Turkman qirg'og'i, niqob	Rus harbiy kemalari – “G'arb hayotining so'nggi manzarasi”	Ambivalent (xavf manbai – G'arb)
London (1864, p. x)	Sharqona mehmondo'stlik	Ingliz ochiqko'ngilligi	Sintez
Istanbul (1884, p. 27)	Turk zodagonlarining kamtarligi	Yevropa aristokratiyasining takabburligi	Sharq ustun
Vena (1904, II, p. 262)	Xiva va turkmanlar orasida olimga hurmat	Vena saroyidagi sovuq qabul	Sharq ustun

Manba: muallif tahlili; avtobiografiya parchalari Hoyte-West (2026) bo'yicha.

Jadvaldan ko'rinadiki, muallif bahosi barqaror emas. 1864-yilgi sayohatnomada, ayniqsa, cho'lga kirishdan oldingi epizodlarda G'arb “sivilizatsiya” mezon sifatida ustun turadi. Biroq keyingi avtobiografiyalarda qutblar almashadi: muallif Usmonli zodagonlarining oddiyligini Yevropa aristokratiyasining “ahmoqona dabdabasi” va “kulgili takabburligi”ga qarshi

qo'yadi, Venadagi sovuq qabuldan so'ng esa olimga Xiva va turkmanlar orasida Avstriya poytaxtidagidan ko'ra ko'proq hurmat ko'rsatilishini yozadi (Hoyte-West, 2026). Sayohatnoma so'zboshisida esa ikki qutbni yarashtiruvchi formula uchraydi: London xonadonida u "ingliz ochiqko'ngilligi sharqona mehmondo'stlik bilan uyg'unlashganini" ko'rgan (Vambery, 1864, p. x).

Muallif pozitsiyasi modeli. Tahlil asosida muallif pozitsiyasi uch tomonlama model ko'rinishida umumlashtirildi (1-rasm). Vamberi Sharqdan til bilimi va bevosita tajriba oladi, G'arbga esa buni kitob, ma'ruza va siyosiy maslahat shaklida yetkazib, evaziga obro' va ijtimoiy mavqe qozonadi. Rossiya imperiyasi bu tizimda uchinchi, raqib qutb sifatida namoyon bo'ladi.

1-rasm. Vamberi matnlarida Sharq – G'arb – Rossiya munosabatlari modeli

Manba: muallif ishlanmasi.

Tadqiqot yondashuvlari. So'nggi o'n yillik tadqiqotlarining tasnifi 2-rasmda keltirilgan. Tanlanmadagi 13 ta ishdan oltitasi revizionist, ya'ni Vamberi

pozitsiyasining murakkabligini ta'kidlovchi yondashuvga mansub; postkolonial-tanqidiy yondashuv ikki ish bilan ifodalangan.

2-rasm. Vamberi merosi bo'yicha 2016–2026-yillardagi tadqiqotlarning yondashuvlar bo'yicha taqsimoti

Manba: muallif tahlili (adabiyotlar ro'yxati asosida).

MUHOKAMA

Natijalar Vamberining Sharq va G'arbga munosabatini ikki bosqichli jarayon sifatida talqin qilishga imkon beradi. Sayohatnomada muallif Yevropa o'quvchisiga murojaat qiladi va "Katta o'yin" kontekstida yozadi; shu sababli G'arb sivilizatsiyasi mezon sifatida namoyon bo'ladi va postkolonial tanqidchilarning kuzatuvlari qisman asoslidir (Gholi, 2016; Paidar & Pourqarib, 2018). Muallifning keyingi faoliyati – Britaniya diplomatiyasiga xizmatlari (Hamilton, 2016) va konservativ siyosatchilar bilan yozishmalari (Sarközy, 2020) – bu siyosiy yo'nalishni tasdiqlaydi.

Biroq memuarlarda Yevropaning o'zi tanqid ob'ektiga aylanadi. A. Hoyte-West ko'rsatganidek, Vamberi Britaniya va Fransiyada iliq kutib olingan bo'lsa-da, u yerda "qiziqish ob'ekti" bo'lib qolgan, Venada esa kamsitilgan (Hoyte-West, 2026; Loyd, 2024). Bu tajriba muallifning "begona" sifatidagi o'zligini

kuchaytirgan va Sharqni ideallashtiruvchi qiyoslarga yo'l ochgan. Shu ma'noda Vamberi Said ta'riflagan klassik orientalistdan farq qiladi: uning uchun Sharq nafaqat bilim ob'ekti, balki ijtimoiy yuksalish maydoni va shaxsiy o'zlik manbai edi (Hoyte-West, 2024; Mandler, 2016).

Shu bilan birga, bu vositachilik pozitsiyasini ideallashtirmaslik kerak. Muallif sayohatnomada "Sharq kishisi ilmga chanqoqlikni tushunmaydi" degan umumlashmaga tayanib, o'z niqobini oqlaydi (Vambery, 1864, p. 13). Demak, uning matnlarida tanqidiy nigoh va davr stereotiplari yonma-yon mavjud; ularni ajratib o'qish Vamberi merosini o'rganishning asosiy vazifasidir (Malikov, 2022).

XULOSA

1. Vamberi matnlarida Sharq va G'arb munosabati barqaror ierarxiya emas, balki kontekstga bog'liq holda o'zgaruvchan qiyoslar tizimi sifatida qurilgan.

2. 1864-yilgi sayohatnomada G'arb "sivilizatsiya" mezonini sifatida ustun kelsa, 1884 va 1904-yillardagi avtobiografiyalarda Sharq axloqiy jihatdan ustun qutbga aylanadi.

3. Muallif pozitsiyasi Sharq – G'arb – Rossiya uchburchagida vositachi sifatida modellashtirildi: u Sharqdan til va tajriba olib, G'arbga bilim va siyosiy maslahat yetkazadi.

4. So'nggi o'n yillik tadqiqotlarida revizionist yondashuv ustunlik qilmoqda. Kelgusida Vamberining venger tilidagi asarlari va boshqa Markaziy Yevropa sharqshunoslari matnlari bilan qiyosiy tadqiqot olib borish istiqbolli hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Gholi, A. (2016). Representation of Central Asia and traveling self in Vambery's *Travels in Central Asia*. *International Journal of English Language & Translation Studies*, 4.
2. Gholi, A., & Ahmadi Mosaabad, M. (2024). Departure from Orientalist norms in Arminius Vambery's *Travels in Central Asia*. *Dirasat: Human and Social Sciences*, 51(2), 333–346. <https://doi.org/10.35516/hum.v51i2.3199>
3. Hamilton, K. (2016). Services rendered: Arminius Vambery and British diplomacy. In J. Fisher & A. Best (Eds.), *On the fringes of diplomacy* (pp. 81–110). Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315598857-5>
4. Hoyte-West, A. (2024). “Speaking Turkish like an Effendi”: Arminius Vambery's self-reflections on his language skills in mid-nineteenth century Istanbul. *Annual of Konstantin Preslavsky University of Shumen, Faculty of Humanities*, 35, 7–14. <https://doi.org/10.46687/shjx3432>
5. Hoyte-West, A. (2026). A man of many empires: The European imperial interactions of Arminius Vambery on his return from Central Asia. *Folia Linguistica et Litteraria*, 53, 57–73. <https://doi.org/10.31902/fl.53.2026.4>
6. Loyd, A. (2024). *The dervish bowl: The many lives of Arminius Vambery*. London: Haus Publishing.
7. Malikov, A. (2022). Arminius Vambery and the urban culture of Samarkand. *Orpheus Noster*, 14(4), 97–108.
8. Mandler, D. (2016). *Arminius Vambery and the British Empire: Between East and West*. Lanham: Lexington Books.

9. Ohrvik, A. (2024). What is close reading? An exploration of a methodology. *Rethinking History*, 28(2), 238–260.
<https://doi.org/10.1080/13642529.2024.2345001>
10. Paidar, A., & Pourqarib, B. (2018). The anti-oriental narrative of Vambéry in *Travels in Central Asia. International Journal of English Language & Translation Studies*, 6(3), 188–194.
11. Sarközy, M. (2020). Arminius Vambéry and British Conservatives: Some further notes on their correspondence. *The Arabist: Budapest Studies in Arabic*, 41, 187–206. <https://doi.org/10.58513/ARABIST.2020.41.12>

TADQIQOT MANBALARI

1. Vambéry, A. (1864). *Travels in Central Asia: Being the account of a journey from Teheran across the Turkoman desert on the eastern shore of the Caspian to Khiva, Bokhara, and Samarcand, performed in the year 1863*. London: John Murray.
2. Vambéry, A. (1884). *Arminius Vambéry: His life and adventures, written by himself*. London: T. Fisher Unwin.
3. Vambéry, A. (1904). *The story of my struggles: The memoirs of Arminius Vambéry* (Vol. II). London: T. Fisher Unwin.